

Halk Edebiyatı Çerçevesinde Türk ve Rus Halk Masallarında Yer Alan Formeller

 MARIIA TALIANOVA EREN ^a

Geliş Tarihi: 25.04.2020 | Kabul Tarihi: 27.06.2020

Öz: Masal, halkın kültürünün temelini oluşturmakta ve ayna gibi halkın ahlaki ve estetik anlayışını, eski inanışlarını, dünya algısını yansıtmaktadır. Gerçekçi ve hayvan masallarına kıyasla olağanüstü masallar yapısı açısından farklılık gösterip genelde daha uzun olur, fantastik unsurları, doğaüstü yardımcıları ve eşyaları barındırır. Bunun yanı sıra, olağanüstü masalların anlatma tarzı, kullanılan yöntemler de farklıdır. Geleneksel kalıplar ya da diğer bir deyişle formeller halk masalını süsleyerek bir çerçeve olarak başlangıç ve son kısımlarını belirtmektedir. Çalışmanın amacı; giriş, geçiş ve bitiş olarak ayrılan geleneksel Türk ve Rus halk masallarının kalıplarını ele almak ve arasında karşılaştırma yapmaktır. Türkiye’de bu konu özellikle S. Sakaoğlu tarafından detaylı bir şekilde araştırılmıştır. Rusya’da ise masal formellerini inceleyenler arasında V.P. Anikin, E.V. Pomerantseva, N.M. Gerasimova gibi isimler yer almaktadır. Çalışmada S. Sakaoğlu’nun ortaya koyduğu sınıflandırmaya uyularak daha çok Rumen masalları üzerinde çalışan ama diğer dünya masallarıyla da bilgi veren özellikle N. Roşinayu gibi yabancı araştırmacıların edindiği bilgi vasıtasıyla mukayeseli bir analiz yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halk edebiyatı, Rus, Türk, masal, formel, folklor.

^a Ankara Üniversitesi, DTCF, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
erenmariia@gmail.com

Traditional Formulas of Russian and Turkish Fairy Tales in the Framework of Folk Literature

Abstract: The fairy tales are the basis of the culture of the people and reflect the moral and aesthetic understanding of the people, the old beliefs and the world perception like a mirror. The type of folk literature mentioned reflects the moral and aesthetic understanding of the people, their old beliefs and the world perception. Compared to realistic and animal tales, extraordinary tales differ in their structure and generally become longer, they contain fantastic elements, supernatural aids and items. Besides, the way of narrating extraordinary tales and the methods used are also different. Traditional patterns, or in other words, the formulas decorate the folk tale, indicating its beginning and end as a frame. The aim of the study; to discuss the patterns of traditional Turkish and Russian folk tales that are separated as entrance, transition and finish and to make a comparison between them. In Turkey, this topic was studied in detail by S. Sakaoglu. In Russia, names such as V.P. Anikin, E.V. Pomerantseva, N.M. Gerasimova are included. In the study, a comparative analysis will be made by following the information obtained by foreign researchers, especially N. Roshinayu, who are working on Romanian tales, but also providing information with other world tales, following the classification put forward by S. Sakaoglu.

Keywords: Folk literature, Russian, Turkish, fairy tale, formula, folklore.

Giriş

Rus yazar M. Gorkiy çocukluğunda büyükannesinden duyduğu halk masallarıyla ilgili düşüncelerini “*halk masallarında insanlar uçan halıda uçar, onları hızla götüren çizmeleri giyer, hayat suyu sıçratarak ölüleri diriltir, bir gece içerisinde saray yaparlar. Masallar, başka dünyanın kapısını açar ve beni oraya götürürdü*” şeklinde dile getirmiştir (Gorkiy, 195: 400). A.S. Puşkin, N.A. Nekrasov, L.N. Tolstoy gibi yazarlar da halk masalına karşı hayranlıklarını ifade etmişlerdi. A.S. Puşkin, dadısı Arina Rodionovna tarafından anlatılan halk masallarının etkisi altında kalıp mektubunda erkek kardeşine “*akşamları masalları dinlerken eğitimimin boşluklarını tamamlamış oluyorum. Bu masallar ne hoş bir şey! Her biri tam bir eserdir!*” diye yazmıştır (Puşkin, 1979: 86). Bu sözlerde halk masalının estetiğinin ve öneminin takdir edildiği görülmektedir. Eski Rusya’da masal anlatıcısı; söylemek, anlatmak anlamına gelen *bayat’* (баять) fiilinden türemiş *bahar’* (бахарь) olarak adlandırılırdı. Masal anlatma geleneği Rus kültüründe çok eski zamana kadar gitmektedir. Masallar hem köy evinde hem soylu ailenin evinde hem de çar sarayında anlatılırdı. Örneğin Korkunç İvan’ın kör masal anlatıcılarının, Mihail Fyodoroviç Romanov’un da bahar anlatıcılarının mevcut olduğu bilinmektedir. Söz konusu dönemin meşhur masalcıları arasında Klim Orefin, Pyotr Sapogov, Bogdan Putyata gibi isimler yer almaktadır. Anlatıcılara masal anlatabilme yeteneği için ödül olarak dört arşın kumaş ve birer kaftan verilirdi (Anikin, 2002: 6).

Türk kültüründe ise profesyonel anlamda masal anlatıcılığı, ağırlıklı olarak halk hikâyesi anlatan âşıkların ve meddahların, ayrıca cırav, baksı, olonghosut, toolcu, kaycı vb. gibi destancıların genellikle yan uğraşları olarak görülse de (Ekici, 2006: 87) müstakil masalcıların olduğuna dair izler de yok değildir (Ergun, 2014: 34). Özbek halk masalları üzerinde çalışan S. Fedakar da “saray masalcıları”ndan söz etmektedir (Fedakâr, 2011: 118). P. Ergun ise Eskişehir’den derlenen “Bitmeyen Masal”da da ülkenin değişik yerlerinden gelen ve padişahu masala

doyurmaya çalışan masalcıların serüveninin saray masalcılarından izler taşıdığını dile getirmektedir (Ergun, 2014: 34).

Peri masalı türüne bakılacak olursa bu masalların diğer masal türlerine kıyasla daha gelişmiş yapıya sahip olduğu görülmektedir. Hem Türk hem de Rus halk masallarının başlangıç, geçiş ve bitiş olmak üzere belli başlı kalıp sözleri mevcuttur. Bu sözleri her usta anlatıcı kullanmak ister. Bu sözler, daha masalın asıl olaylarının başlamasından önce görülür ve yine masalın asıl olayının bitmesinden sonra da devam eder. Unutma ve yanlışlık gibi sebeplerle biraz bozulmuş olarak görülseler bile aslında bir kalıptan çıkmış gibi görünen bu sözlere “formel” yani “kalıp sözler” adı verilmektedir (Sakaoğlu, 1999: 57). N. M. Gerasimova “Rus Peri Masalının Formelleri” (Formulu russkoy volşebnoy skazki) adlı makalesinde *başlangıç*, *son* veya masal metninin belirli kısımlarında bulunan “*sınır*” formellerini ayırmaktadır. Masalcı söz konusu formelleri sürekli kullanıyorsa bunları uydurduğu anlamına gelmez. Masalcı, gelenekte yaşayan ifadeleri seçer. Bütün bunlar doğaçlamanın ya da bireysel sanatın ihtimalini de dışlamamaktadır, sadece geleneksel sınırlamanın var olması demektir (Gerasimova, 1976: 19).

Adı geçen formeller ile masal anaları ve ataları masalları anlatırken olayları anlatmakla yetinmez, daha asıl masal başlamadan birtakım ruh okşayıcı, kafiye, inanılması zor sözlerle dinleyici masala bağlamaya çalışır¹ (Sakaoğlu: 1352). A. Duymaz da masalların başında, ortasında ve sonunda söylenen tekerlemelerin bulunduğunu, her formelin tekerleme olmadığını, giriş formellerinin sade ve tekerlemeli olarak iki kısımda değerlendirildiğini, yalanlamalı masalların formel unsur olmadığını belirtmektedir (Duymaz, 2002: 260-261).

Umay Günay “Türk Masallarının Hususiyetleri” adlı ça-

¹ <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/SAKAO%c4%9eLU-Saim-T%c3%9cRK-D%c3%9cNYASI-MASALLARININ-BA%c5%9eLANGI%c3%87-KALIP-S%c3%96ZLER%c4%b0NDEN-%e2%80%98B%c4%b0R-VARMI%c5%9e-B%c4%b0R-YOKMU%c5%9e%e2%80%99-%c3%9cZER%c4%b0NE-KAR%c5%9eILA%c5%9eTIRMALI-B%c4%b0R-DENEME.pdf>, (ET: 22.04.2020).

lışmasında formel kavramı yerine tekerleme terimini kullanmakta ve şu yorumda bulunmaktadır:

Dinleyicileri masal atmosferine, alışılmış mantık kuralları dışındaki bir âlemin mantığına hazırlayan tekerlemeler, masalın giriş kısmında, içinde ve sonunda yer alır. Zaman, mekân, doğum, ölüm vb. kavramlar, varlıkların nicelik ve nitelikleri tekerlemelerde, alışılmışın dışında, farklı bir tasavvurla ifade edilmektedir. Yoklukla varlığın sınırları kalkmıştır, yok derken var, var derken yok anlatılır. Hayatın alışılmış yeknesak kuralları ve yaşama tarzı dışında gerçeküstü bir âlemde problemler, alaya alınmakta, bütün imkânsızlıklar imkân dâhilinde görülerek, rahatlama, güldürü ile yaşama sevincine ulaşmanın bir yolu denenmektedir (1987: 130).

Rus halk edebiyatı uzmanı O.A. Davidova (1980: 12) formel kavramını *“en azından iki kelimededen oluşan, belli olayın betimlenmesinde anlatıcı tarafından düzenli olarak tekrarlanan kalıplaşmış ifade”* olarak değerlendirmektedir. G. Ya. Simina ise (1977: 110) formel konusunda şu tanımlamayı yapmaktadır: *“masalarda belli şekilde, ritimde ve belli başlı içerikle icra edilen büyük sayıda bulunan ve en azından üç defa tekrarlanan kalıplaşmış ifadelerdir. Bu kalıplar, leksik tekrarlama ve iç-dış kafiyeye vasıtasıyla ritmik olarak organize edilen bir cümleden ya da cümle grubundan oluşmaktadır”*.

Dünyada masal tekerlemeleri üzerinde F. M. Luzel² (1878), P. Sebillot³ (1883), R. Petch⁴ (1900), R. Basset⁵ (1902), J. Polivka⁶ (1926), St. Thompson (1951)⁷ gibi araştırmacılar çalışmıştır. Sovyetler Birliği döneminde Slav masallarının geleneksel kalıpları-

² F. M. Luzel, Formules initiales et finales des conteurs en Basse Bretagne. *Revue Celtique*. 1878, III, s. 336–341.

³ P. Sebillot, Formules initiales intercalaires et finales des conteurs en Haute-Bretagne. *Revue Celtique*. 1883, VI, s. 62–66.

⁴ R. Petch, *Formelhafte Schlüsse im Volksmärchen*, Berlin, 1900.

⁵ R. Basset, Les formules dans les contes. *Revue des traditions populaires*. 1902–1903, XVII–XVIII.

⁶ J. Polivka, Üvodni a závěrečné formule slovanských pohádek (Formules initiales et finales des contes slaves). *Národopisný Vestník Československý*. 1926–1927, XIX–XX.

⁷ St. Thompson, *The Folktale*, New York, 1951.

na ilişkin incelemeler R.M. Volkov⁸ (1941), V.P. Anikin⁹ (1959, 2002), E.V. Pomerantseva¹⁰ (1963); L.G. Barag¹¹ (1964), N.M. Gerasimova'ya¹² (1976) aittir. Türkiye'de ise geleneksel masal kalıpları üzerinde P.N. Boratav¹³ (1963), S. Sakaoğlu¹⁴ (1999, 2002), M. Aça (2004); A. Duymaz¹⁵ (2002, 2019) gibi bilim insanları çalışmıştır. Türk halk edebiyatında masal formelleri şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

A. Başlangıç (Giriş) Formelleri

B. Bağlayış (Geçiş) Formelleri

C. Benzer Durumlarda Kullanılan Formeller

Ç. Bitiş Formelleri (Sakaoğlu, 2002: 246-265).

Söz konusu sınıflandırma Rus halk masalları için de geçerlidir. Ancak yabancı kaynaklara dayanarak her bölümle ilgili daha ayrıntılı açıklama yapılacaktır. Karşılaştırmalı yöntem sayesinde Türk ve Rus halk masallarının ortak ve aynı zamanda halktan halka, anlatıcıdan anlatıcıya, masaldan masala göre değişebilen özellikleri de tespit etmek mümkündür.

Başlangıç Formelleri: Sade ve Tekerlemeli Giriş Kalıpları

Her anlatıcı genelde masala olayı tarihlendirerek ve anlatılacak olayın yerini göstererek başlar. Böylece iki tür başlangıç formeli ortaya çıkmaktadır (Roşyanu, 1974, 18). Aynı zamanda Batı halkbiliminde Latince "başlamak" anlamına gelen "initiare" kelimesi kullanılır ve bu tür formellere *initiare formelleri* de denir. S. Sakaoğlu, giriş formellerini masalın asıl olaylarına

⁸ R. M. Volkov, *Russkaya skazka*. Odessa: NauKOBi zapiski". 1941. VI. S. 29-58.

⁹ V.P. Anikin, *Russkaya narodnaya skazka*. Moskva. 1959.

¹⁰ E.V. Pomerantseva, *Russkaya narodnaya skazka*. Moskva. 1963.

¹¹ L.G. Barag, O traditsionnoy stilistiçeskoy forme belorusskih skazok i yeyo izmeneniyah / O traditsiyah i novatorstve v literature i ustnom narodnom tvorçestve. 1964. Ufa. S. 201-232.

¹² N.M. Gerasimova, Formulu russkoy volşebnoy skazki (K probleme stereotipnosti i variativnosti traditsionnoy kul'turi). *Sovetskaya Etnografiya*. № 5. Moskva. 1976. S. 18-28.

¹³ P.N. Boratav, *La Tekerleme: Contribution à l'étude typologique et stylistique du conte populaire turc*. Paris: Imprimerie Nationale. 1963.

¹⁴ S. Sakaoğlu, *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları. 1999, Gümüşhane ve Bayburt Masalları. Ankara: Akçağ Yayınları. 1973/2002.

¹⁵ A. Duymaz. *Tekerlemeler*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları. 2019.

geçilmeden önce, anlatıcının dinleyicilerini masala hazırlamak amacıyla söylediği kalıp sözler olarak tanımlamakta ve bu formellerin çeşitli uzunluk ve yapıda bulunmakla birlikte günümüz anlatıcıları tarafından kısa olanlarının tercih edildiğini ve ancak usta anlatıcıların bu yalın söyleyişe ekledikleri tekerlemelerle masalın başlangıcını renklendirdiklerini dile getirmektedir (Sakaoğlu, 1999: 58).

İ.A. Razumova'ya (1991: 75) göre başlangıç formellerinin üç önemli anlamı mevcuttur: 1) masala ana karakterleri yetiştirme; 2) mekânı ve 3) zamanı belirtmesidir. Söylemek gerekir ki söz konusu kalıplar ayrı kullanılabildiği gibi, onlara beraber de rastlanabilme durumu vardır (Ostrovskaya, 2019: 670).

S. Sakaoğlu (2002: 250) ve A. Berat Alptekin (2000: 161) giriş formellerini *sade* ve *tekerlemeli* olarak ayırmaktadır. İlk olarak hem Türk hem Rus halk masallarında yer alan sadece giriş formelleri ele alınacaktır. Teorik açıdan N. Roşyanu'nun "Masalın Geleneksel Formelleri" adlı çalışması, dünyada en kapsamlı çalışmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Daha çok Rumen ile Slav, Avrupa ve Doğu masallarına dayanarak Roşyanu masal formellerinin içeriğini ve işlevlerini ortaya çıkarmıştır. Başlangıç kalıplarına bakacak olursak Rumen bilim adamı bu bölümde zaman ile yer olmak üzere iki alt başlık belirtmektedir.

1) Zaman (kronolojik) formelleri. Bu formellerde anlatılan olayların zaman çerçevesi belirtilmektedir (Roşyanu, 1974: 18).

Çizelge 1

Türk halk masalları ¹⁶ :	Rus halk masalları ¹⁷ :
a) "Bir varmış, bir yokmuş. Evvel zamanda içinde bir kadınla bir adamın yedi oğlu varmış" (Boratav, 2009: 109).	a) "В старые годы, в незапамятные жил царь с царицей, и был у них один сын мальчик..." (Gatsuk, 1992: 138).

¹⁶ Türk halk masalları için "döşeme" olarak da adlandırılan masalın ilk bölümünde hem zaman hem yer formelleri bulunmaktadır:

¹⁷ Rus dilinde masalın başlangıcına "naçin" (начин) veya "zaçin" (зачин) denmektedir.

<p>b) “Vaktiyle bir koca ninem vardı” (Boratav, 2009: 90).</p> <p>c) “Vakti zamanında bir padişahın üç kızı varmış” (Tezel, 1990: 222).</p> <p>d) “Zamanında fukara bir kızcağız varmış” (Boratav, 2014: 75).</p>	<p>[Eski zamanlarda, çok uzak vakitlerde bir çar çarçesiyle yaşarmış ve tek oğulları varmış...”]</p> <p>b) “Однажды, а было это очень давно, жил себе человек...” (Lanovik M., Lanovik Z., 2006: 438).</p> <p>[Günlerden bir gün, çok zaman önce bir adam yaşarmış...”].</p> <p>“Некогда давно жили себе...” (Lanovik M., Lanovik Z., 2006: 438).</p> <p>[Vakti zamanında yaşarlarmış...].</p> <p>c) “Это было еще в старину...” (Lanovik M., Lanovik Z., 2006: 438).</p> <p>[Bu, eski zamanlarda olmuş...].</p>
<p>N. Roşıyanu’ya göre (1974, 20) Türk masallarında görülen “bir varmış, bir yokmuş” giriş kalıplarında ikinci unsur birincisini iptal, ilga eder (var - yok). Bu şekilde olayın doğruluğundan şüphelenir.</p>	<p>Rus halk masallarında “bir varmış, bir yokmuş” kalıbı tespit edilmemiştir. Dinleyicinin masal dünyasına dalması başka yöntemlerle sağlanır. Bu tür kalıplar yer formellerine göre daha az gelişmiştir. Gerasimova (1976: 22) Rus halk masallarında daha çok yer ya da kahramanın bulunduğu formellerin yer aldığına işaret etmektedir.</p>

2) Yer (topoğrafik) formelleri. Bu tür formeller anlatılan olayların nerede olduğunu göstermekte, zaman-mekân sisteminin belirsizliğini vurgulamaktadır. Genellikle yer kalıpları geleneksel zaman kalıbına katılınca “karışık” kalıbı oluşturur.

Çizelge 2

Türk halk masalları:	Rus halk masalları:
<p>N. Roşıyanu (1974: 33) Rumen halk masalında ön planda zamana ilişkin formellerin mevcut olduğunu ve mekâna ilişkin bilginin ya arka planda bulunduğunu ya</p>	<p>a) “За ледяными горами, за синими морями жил себе...” (Lanovik M., Lanovik Z., 2006: 438).</p>

da hiç olmadığını vurgulamaktadır. Bir halkta iki tür formelin gelişmesinin çok nadir olduğunu dile getirmektedir. Karşılaştırma bağlamında bu kanaat Türk halk masalları için de *kısmen* geçerli kabul edilebilmektedir. Sade girişli Türk halk masallarında bir yer, ülke, ada, krallık vs. ile ilgili giriş formelleri Rus masallarındaki gibi yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Fakat hiç bulunmadığını da söylemek mümkün değil. Tespit edilmiş bazı örnekler şunlardır:

a) “Bir varmış, bir yokmuş... Bir **memlekette** fukara adamla bir de karısı varmış (Boratav, 2014: 103).

b) “Evvel zaman içinde, kalbur saman içindeyken **bu gölün kıyısında** bir köy varmış” (Burdurlu, 2007: 21).

c) “Bir varmış, bir yokmuş. Develer tellal iken, pireler berber iken, ben annemin beşiğini tıngır mungır salları iken, uçsuz bucaksız **Kafdağı'nda** Gümüş Gözlü bir dev yaşarmış” (Sarı, 2017: 503)

d) “Bir varmış, bir yokmuş... **İstanbul'da** eskiden bir ihtiyar berber varmış” (Boratav, 2014: 214)

e) “Bir varmış, bir yokmuş, evvel zaman içinde pireler kalbur saman içinde, ben anamın beşiğini tıngır mungır salları iken **bir memleketin birinde**, iyiler iyisi bir padişah varmış” (Sarı, 2016: 354)

e) “Bir varmış, bir yokmuş... Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde. **Bağ-**

[**Buz dağlarının arkasında, masmavi denizlerin diğer tarafında** (biri) yaşarmış.]

b) “**За горами, за лесами, не знать в каком государстве, жил один царь...**” (Lanovik M., Lanovik Z., 2006: 438).

[**Bilinmeyen memleketlerden birinde, dağların, ormanların arkasında** bir çar yaşarmış...].

c) “**В некотором царстве, в некотором государстве жил-был лесничок**” (Alekseyeva, 198: 394).

[**Bir ülkede, bir memlekette** bir ormancı yaşarmış].

d) “**На море, на океане, на острове на Буяне** стояла небольшая ветхая избушка; в той избушке жили старик да старуха” (Afanasyev, 1985: 59).

[**Denizde, okyanusta, Buyan Adasında**¹⁸ küçük eski bir kulübe varmış; bu kulübenin içinde yaşlı karı koca yaşarmış].

e) “**Не в нашем государстве, а далеко-далеко, там, где человеческая нога редко ходит, куда только потята время залетают, жил себе**” (Lanovik M., Lanovik Z., 2006: 438).

[**Bizim memleketimizde değil, çok uzak bir yerde, insanın ayak**

¹⁸ Buyan – Rus folklorunda şehir olan masal adasıdır.

<p>dat ülkesinin son derecede zengin bir padişahı varmış” (Tezel, 1990: 106).</p>	<p>basmadığı ve bazen sadece kuş yavrularının girdiği yerde (biri) yaşamış].</p> <p>f) “Это было в семьдесят седьмой государстве, за Стеклоной горой, где ветер не довивает, где солнце не догревает, где птицы не долетают...” (Lanovik M., Lanovik Z., 2006: 438).</p> <p>[Yetmiş yedinci memlekette, Cam Dağı'nın ardında, rüzgârın esemediği, güneşin ısıtamadığı, kuşların varamadığı yerde...].</p> <p>g) “В этаких местах, в этаких больших деревнях жил мужичок не скудно, не богато” (Alekseyeva, 1987: 377).</p> <p>[Falan yerlerde, falan büyük köylerde ne çok zengin ne çok fakir bir adam yaşamış].</p>
<p>Netice itibariyle Rus halk masallarında daha çok yer ile ilgili giriş formellerinin, Türk masallarında ise zaman ile ilgili formellerinin daha sık kullanıldığı görülmektedir. Ancak N. Roşıyanu'nun bir halkta iki tür formelin gelişmesinin yaygın olmadığına dair kanaati tam kabul edilemez. Türk halk masallarında da bazen yeri belirten kalıplar mevcuttur¹⁹.</p>	

Kimi zaman ise “bir varmış, bir yokmuş” ya da eski zamanları belirten kalıplara geçmeden önce Türk ve Rus halk

¹⁹ Özbek halk masalları üzerine çalışma yapan T. Rahmanov da Özbek masallarına ilişkin söz konusu kanaat kabul etmemektedir. Özbek masallarında yerle ilgili kalıpların daha az ama yine de mevcut olduklarından bahsetmektedir. Daha detaylı bilgi için bkz. <http://library.ziyonet.uz/static/lib/reader-pdf/web/viewer.html?file=http://library.ziyonet.uz/uploads/books/459675/5b1a56ebda851.pdf>.

masallarında uzun tekerlemelere yer verilmektedir. O zaman Rusça bu tür formeller “*priskazka*” (присказка) olarak adlandırılmaktadır. Teorik bakımdan söz konusu kalıplar Türk masallarında mevcut olan tekerlemelere benzemektedir. Türk halk masallarındaki kadar olmasa da Rus halk masallarında “*priskazki*”yi bazı masalarda görebiliriz²⁰.

Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğüne göre (Karataş, 2011: 571) tekerleme – çeşitli ses taklitlerinden, ölçü ve kafiye-den, ikileme ve tekrarlardan yararlanılarak oluşturulan söz kümesidir. Halk edebiyatının anonim ürünlerinden olan tekerlemeler, daha çok çocukları eğlendirmek amacıyla uydurulmuştur. Tekerlemede yer alan sözlerin ustaca söylenişi, şaşırtıcı buluşlar, hayal zenginliği çocuklara büyük keyif verir. Dilin kaidelerine pek uymayıp, mantığı geri plana atıp; zıtlıkları, abartıyı, şaşırtmayı ve eğlendirmeyi öncelerler.

Türk ve Rus halk masallarında tekerlemenin yeri bazen baştadır, bazen ise sondadır. Söz konusu tekerlemelere ilişkin verilebilecek örnekler aşağıdaki gibidir:

Çizelge 3

Türk Halk Masalları:	Rus Halk Masalları:
a) “Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde bir elenmiş iki elenmiş, bakmışlar üçüncünün de dibi delinmiş. Kim deldi, kim deldi, nerede bizim Hacı Veli, hem akli yok, hem deli. Ne han yapılmış, ne hamam; ha babam, de babam; vallahi de yalan, billahi de yalan; fili yuttu bir yalan, bu da mı yalan. Demek öyle ha, sabah değil öğle ha, iki dinle bir söyle, ha!... Kulaksızın Memiş, sen demiş, ben demiş, arkasını diyememiş, ama sekiz	a) “Эту сказку рассказала баба деду, а дед- соседу, сосед - куме на выгоне, кума - вороне и сороке. Сорока жить не могла, пока всем не разнесла. От нее и я знаю, и вам рассказываю. Жил на свете...” (Lanovik, M., Lanovik Z., 2006: 439). [Bu masalı nine dedeye, dede ise komşusuna, komşu çocuğunun vaftiz annesine, o ise kargaya ve saksığana, saksığan herkese bunu anlatmadan dayanamıyordu. Ben de ondan öğ-

²⁰ A.N. Afanasyev’in kitabında beş tane, Onçukov’un masal kitabında ise üç yüz üç masaldan sadece altı tane uzun tekerlemeli masal bulunmaktadır.

çuval böcek yavrusu, otuz çuval tahta kurusu yemiş, kalkmış, yine de var mı getirin, demiş! Varvaranın, sür geze-nin; tatlı yiyelim, tatlı konuşalım. Ben de düzdüm bunu, ipe serdim unu, kız ne yapacaksın ak fistanlı donu; gel gidelim masal dinlemeye. Masalcı ağabey açtı ağzını, yumdu gözünü, bakalım ne söyledi:

Dedenin, dedesinin, dedesinin, dede-sinin, dedesinin günlerini hatırlarsın elbet. Nasıl hatırlamazsın canım. Sen o zamanlar şimdiki gibi ufacak tefecik değildin ki bilmeyesin. Pos bıyıklı, filiz gibi delikanlı idin. Pirelerin dev, farelerin aslan avladıkları günlerde sen de bir der sayar, iki der sıçrar, üç der yatar kalker idin. Olanlar sana sonradan oldu, bir gün küçülüverdin gitti. Hâlbuki sendin (Dedemin beşi-ğini tıngır mungır sallardım) diyen. Bana bakma, ben o zamanlar kundak-taki Havva anamızla kucaktaki Âdem babamızın kavgalarını seyrediyordum” (Halk Evleri Dergisi, 1949: 46).

b) “Evvel zamanda, kalbur samanda, develer şehirde tellal iken, pireler berber iken, köpekler bayramda, kediler hamamda, kurtlar kuşlar seyranda iken vardım gittim pazara, değmedim hiç nazara. Hop hop hop-layan bir pire satın aldım. Palan vurdum sırtına, gem taktım ağzına, çektim binek taşına, atlayıp bindim. Tepelerden yel gibi, derelerden sel

rendim, size anlatıyorum. Bir varmış, bir yokmuş...].

b) “В некотором царстве, в некотором государстве, именно в том, где и мы живем, жил царь на царстве, король на королевстве, да на ровном месте, как соха на бороне. Это не сказка, а присказка, а сказка будет после обеда, поевши мягкого хлеба, еще поедим пирога, да потянем быка за рога. Далеко отсюда, не в нашем царстве, в неведомом государстве, жил - был царь Ермолай...” (Gerasimova, 1976: 20).

[Memleketlerden birinde, ülkelerden birinde, tam yaşadığımız yerde gibi, tırmıkta kara saban gibi bir çarlıkta bir çar, krallıkta bir kral yaşarmış. Bu bir masal değil, bu masaldan önce gelen hikâyedir; masal ise öğleden sonra, yumuşak ekmek yedikten sonra, hele bir börek yiyelim, boynuzlarından tutup bir boğa çekelim, o zaman masal anlatılacak. Çarlığımızda değil, buradan çok uzak bir yerde, bilinmeyen bir ülkede Yermolay adlı bir çar yaşarmış.].

d) “Было это дело на море, на океане; на острове Кидане стоит древо-золотые маковки, по этому древу ходит кот Баюн. — Вверх идет песню поет, а вниз идет сказки сказывает. Вот бы было любопытно и занятно посмотреть. Это не

<p>gibi, geçerek, kanatlanıp uçarak İstanbul'a indim. İnsanlar kol kola, kimi sağa koşturuyor, kimi sola. İnsanlar derya deniz, efendim bendeniz, kimseye sezdirmeden Ayasofya'nın minaresini çaldım borudur diye. Önüme çıkan şaşkınlara seslendim geri dur diye. Baktım açıkta olmayacak, minareyi sarıp sarmaladım kili-me, bağladım belime. Aman nazar değmesin benim tatlı dilime' (Sarıyüce, 1993: 171).</p> <p>c) "Bir varmış, bir yokmuş... Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, deve tellal iken, pire berber iken, ben babamın beşiğini tıngır mungır salları iken... Vay varanın, sür sürenin, destursuz bağa girenin hali budur, heyyyyy..." (Boratav, 2009: 136).</p>	<p>сказка, а ешшо присказка идет, а сказка вся впереле. Будет эта сказка сказываться с утра после обеда, поевши мягкого хлеба. Тут и сказку поведём" (Azadovskiy, 1932: 186).</p> <p>[Olayımız denizde, okyanusta olmuş; Kidan' Adasında altın dallı ağacın üzerinde Bayun isimli kedi gezermiş. Yukarıya çıkarken şarkı söyler, aşağıya inerken masal anlatmış. Buna bakabilsek de çok eğlenceli olurmuş. Bu bir masal değil, sadece tekerleme-dir, masal ise ileridedir. Bu masal sabah ve öğleden sonra yumuşak ekmek yendikten sonra anlatılır. Şimdi masalımıza geçelim].</p>
--	--

N. Roşıyanu'ya göre (1974: 23) masalda yalanlamanın olduğunu vurgulayan ve anlatının gerçekliğini inkâr eden formeller ayrı bir grup oluşturmaktadır. Türk halk masallarında bu tür yöntem açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin: "deve tellal iken, pire berber iken, ben babamın beşiğini tıngır mungır salları iken" veya "Bana bakma, ben o zamanlar kundaktaki Havva anamızla kucaktaki Âdem babamızın kavğalarını seyrediyordum" gibi ifadelerin her unsuru olayın mümkün olmadığının altını çizmektedir. Araştırma sırasında ele alınan M. Azadovskiy'in, N. Onçukov'un, D. Sadovnikov'un, R. Volkov'un Rus halk masalları kitaplarına dayanarak Rus halk masallarında yer alan tekerlemelerde bu tür yöntemin bulunmadığını söylemek mümkündür. Rus tekerlemelerinde daha çok uzak, bilinmeyen mekân belirtilir ve tekerlemenin temelini sıradan günlük olaylar oluşturur. Örneğin, "Hayvan Sütü" (Звериное молоко) adlı Rus halk masalının başında şöyle bir tekerleme yer alır:

Жили-были два крестьянина: один – Антон, другой – Агафон. “Послушай, брат! – говорит Антон – Бедовая туча к нам несется”, – а сам как лист трясется. “Ну что ж за беда!” – “Да ведь град пойдет, весь хлеб побьет!” – “Какой град! Дождь будет” – “Ан град!” – “Ан дождь!” – “Не хочу говорить с дураком!” – сказал Антон да хватъ соседа кулаком. Ни град, ни дождь не идет, а у них из носов да ушей кровь льет. Это еще не сказка, а присказка; сказка будет впереди – завтра после обеда, поевши мягкого хлеба...

[İki köylü adam yaşarmış. Birinin adı Anton, diğerininki Agafon. Anton “Dinle, kardeşim! Hızlı bir şekilde büyük bir bulut bize doğru yaklaşıyor” derken yaprak gibi titremiş. Diğer adam ise “Ah, ne felaket! Dolu yağarsa tarlalarımızı vurur! demiş – Ne dolusu, yağmur yağacak! – Hayır, dolu! – Hayır, yağmur!” diyerek tartışmaya başlamışlar. – “Böyle bir aptalla konuşmak istemiyorum” demiş Anton ve komşusunu yumruklamış. Ne dolu, ne yağmur ise yağar ama iki arkadaşın kulaklarından, burunlarından kan akar. Henüz bu bir masal değil, tekerlemedir. Masal ise ilerde, yarınki öğle yemeğinden sonra, yumuşak ekmek yer yemez olacak...] (Afanasyev, 1957: 97).

Geçiş (Bağlayış) Formelleri

Masalarda önemli rolleri olan söz konusu formellerin başlıca görevleri, bir olaydan diğerine geçişi sağlamaktır. Anlatıcıların, dinleyicilerin üzerindeki etkisini canlı tutmak da bu formellerin yardımıyla gerçekleşir (Sakaoğlu, 1999: 59). Halk masalında başlangıç veya bitiş formellerine kimi zaman rastlanmasa da geçiş kalıpları muhakkak yer almaktadır. Başlangıç ve bitiş kalıpları sadece başta –sonda kullanılabilirken geçiş formellerinin kullanım yerleri daha geniştir. Anlatıcı unuttuğu için ya da hiç bilmediği için giriş tekerlemesini kullanmayabilir ama bağlayış formellerinden en azından birini seçmemesi mümkün değildir (Roşıyanu, 1974: 146). Geçiş formelleri dinleyicinin dikkatini çekmek, uzun zamanı kısaca ifade etmek, masaldaki olayın geçtiği yeri veya kahramanı değiştirmek (Arslan, 2017: 123), dinleyicinin masalı dikkatli dinleyip dinlemediğini kont-

rol etmek; kahramanın veya herhangi bir eşyanın dış görünüşünü tarif etmek için kullanılır.

Çizelge 4

Türk Halk Masalları:	Rus Halk Masalları:
a) “Konarak, göçerek, lale sümbül biçerek” (Aça, Ekici, Yılmaz, 2012: 152).	a) “Близко ли, далеко ль, – коротко ли, долго ль” (Afanasyev, 1957: 32).
b) “Az gittik, uz gittik, dere tepe düz gittik, altı ay bir güz gittik; bir de baktık ki bir çuvaldız boyu yol gitmişiz” (Aça, Ekici, Yılmaz, 2012: 152).	[“Yakın desen yakın değil, irak desen irak değil, kısa (zaman/ süre) desen kısa değil, uzun (zaman/ süre) desen uzun değil”].
c) “Tepelerden yel gibi, derelerden sel gibi, Hamza’yı pehlivan gibi. Konarak göçerek, lale sümbül geçerek, kahve tütün içerek, elden almış un gibi tozarak, her memleketten haber alarak, neyse uzatmayalım...” (Aça, Ekici, Yılmaz, 2012: 152).	b) “Прошло ни много, ни мало времени” (Afanasyev, 1957: 62).
d) “Manastr’dan Tire’den, ben söyleyeyim buradan, siz dinleyin oradan...” (Aça, Ekici, Yılmaz, 2012: 152).	[Ne çok ne az zaman geçmiş].
e) “Al Allah gulunu, zapded elini, Memiş gidiyo gidiyo” ²¹ (Arslan, 2017: 123).	c) “А парень был такой красивый, что царевна, как увидела, так и влюбилась сразу” (Lanovik, M., Lanovik Z., 2006: 439).
f) “Gel gelelim, bu cennet kuşu, ne şimşek taşı gibi sarayın gözünü kamaştırmış; ne de incili yorgan gibi parmaklarını ağızında bırakmış; görenler şöyle bir dudak büküp geçmişler” (Güney, 2006: 37).	[Delikanlı o kadar yakışıklıydı ki çarın kızı onu görüp hemen âşık oluvermiş].
	d) “Такая красивая, что ни в сказке сказать, ни пером описать” (Lanovik, M., Lanovik Z., 2006: 439).
	[Kız o kadar güzel ki ne masalda anlatılabilir ne kalemler tasvir edebilir].
	e) “Скоро сказка сказывается, да не скоро дело делается” (Lanovik, M., Lanovik Z., 2006: 439).
	[Masal çabucak anlatılır da iş öyle

²¹ T. Arslan (2017). “Leylek Memiş” masalı. Kaynak Kişi: Emine Kamış (84), Korgun- Alparsarı.

	<p>çabuk yapılmaz].</p> <p>f) “Это оставим, а другое начнем” (Lanovik, M., Lanovik Z., 2006: 439).</p> <p>[Bunu bir yana bırakalım da ötekine geçelim].</p>
--	---

Rus halk masalları için “işte” (вот) kelimesiyle başlayan geçiş formelleri de yaygındır: “вот он и говорюм” [işte o da söylüyor], “вот они посоветовались и решили” [işte onlar düşünpüp karar vermişler], “вот они себе идутом и видят” [işte onlar gidiyor ve birden bire görüyorlar] (Lanovik, M., Lanovik Z., 2006: 439).

Bitiş Formelleri

Bitiş formelleri başlangıç formellerinden daha zengin olur, ana işlevi ise dinleyiciyi masal dünyasından gerçek dünyaya getirmektir (Pomerantseva, 1963: 67). Final formelleri olarak da adlandırılan bitiş kalıpları, başlangıç formelleriyle birlikte masal için bir tür çerçeve oluşturmaktadır.

Doğu Slav halk masalları için son kısmında “И я там был, мёд пиво пил, по усам (по бороде, по губам) текло, а в рот не попало” [Ben de oradaydım, bal, şarap içtim, bıyığıma (sakalıma, dudağıma) akmuş da ağzıma girmemiş] ifadesi çok yaygındır. Bahsi geçen kalıp, anlatıcının olaylara şahit olduğunu, orada bulunduğunu göstermek için kullanılmaktadır. N. Roşıyanu (1974: 67) bu geleneksel kalıp için şöyle bir formül sunmaktadır: P A A \bar{v} . Burada anlatıcı çar ziyafetine gittiğini [P], bal-bira içtiğini [A] ve aynı zamanda da hiçbir şey içemediğini (ağzıma girmemiş) [A \bar{v}] bildirir. Bahsi geçen formül için diğer örnekler şöyledir:

В городе я была, мед я пила, чашка с дырой, рот кривой, по губам все вытекало, в рот не попало.

[Ben şehirde bulundum, bal içtim ama bardak delikti, ağzım eğriydi; her şey dudaklarımdan akıyordu da hiçbir şey ağzıma girmiyordu] (Onçukov, 1908: № 79).

Стали пить, гулять, веселиться... Прочие пили ковшом, а я – решетом; по бороде-то текло, да в рот не попало.

[Herkes içiyor, eğleniyordu... Başkaları kepçeyle, ben ise elekle içtim – sakalıma akıyor da, bir türlü ağızıma girmiyordu (Sadovnikov, 1884: 202).

Türk masallarında ise sık sık *üç elma* motifi kullanılmaktadır. Örneğin: “Gökten üç elma düştü, biri söyleyenin, biri dinleyeninin, biri de cemaatin” (Aça, Ekici, Yılmaz: 212, 152-153). Türk halk masallarının bitiş formelleri, geleneksel Türk “üç elma” ifadesinin dışında Rus halk masallarının söz kalıplarına çok benzemektedir. Ancak “üç elma” kalıp ifadesini Rus masallarında göremeyiz. Bu konuya ilişkin verilebilecek örnekler Çizelge 5’te gösterildiği gibidir:

Çizelge 5

Türk Halk Masalları:	Rus Halk Masalları:
Masalın içinde anlatılmış olaylar, karakterlere ilişkin formeller:	
a) “Yeni baştan kırk gün kırk gece düğün ederler, muratlarına ererler” (Boratav, 2009: 135).	“И стали они жить-вкушать и добра наживать” (Afanasyev, 1957: 130).
b) “Hala paraları sefa-yı hatırla yiyip duruyorlarmış” (Boratav, 201: 282).	[Onlar tadını çıkartarak beraber yaşamaya başlamışlar]. a) “И жили они долго и счастливо и умерли в один день” (Lanovik, M., Lanovik Z., 2006: 439). [Mutlu bir şekilde uzun zaman yaşamışlar ve aynı günde ölmüşler].
Masalın bittiğini gösteren formeller:	
a) “Bu masal da böyle bitiyor (Boratav, 2014: 220).	a) “И сказка миновала” (Lanovik, M., Lanovik Z., 2006: 439)
b) “Masal da bitti. Sen de kurtuldun, ben de.” (Boratav, 2014: 287).	[Masalımız sona erdi].
c) “Birbirlerine sarmaş dolaş oluyolar. Affediyolar. Bu hikâye de	b) “И не знать, как там было дальше, ибо сказке конец” (Lanovik, M., Lanovik Z., 2006: 439)

<p>böyle bitiyö. Güzel mi?" (Arslan, 2017: 127).</p>	<p>vik, M., Lanovik Z., 2006: 439). [Sonra ne olduğunu bilemeyiz, çünkü masal sona ermiş]. c) "И сказка вся" (Onçukov, 1908: N87). [Masalımız bu kadar].</p>
<p>Anlatıcıyı övmek, ona ödöl vermek imasıyla söylenen formeller:</p>	
<p>a) "Gökten üç elma düşmüş. Biri bana, biri masal söyleyene; biri de Sadıka Hanıma... Çöpü, kabukları da dinleyenlere..." (Boratav, 2014: 171). b) "Gökten yirmi portakal indi; onu bana, onu masal söyleyene" (Boratav, 2009: 208)²²</p>	<p>a) "А я молодец, что знаю сказке конец" (Gerasimova, 1976: 26). [E bana da aferin, çünkü masalın sona erdiğini biliyorum]. b) "Вот вам и сказка, а мне - связка баранок" (Gerasimova, 1976: 26). [Alın size bir masal, bana da bir simit destesi] c) "Тут и сказки конец, сказал ее молодец, и нам молодцам, по стаканчику пивца, а за скончание сказки — по рюмочке винца" (Gerasimova, 1976: 26). [Burada masal bitiyor, onu anlatana aferin ve bize, anlatanlara bir bardak bira, masalı bitirdiğimiz için ise bir kadeh şarap].</p>
<p>Anlatıcının bir hediye alması ama yolda bu eşyaları kaybetmesine ilişkin formeller:</p>	

²² Bu formel ifadeyi kullanırken anlatıcı, yine dili kullanmadaki ustalığını gösterir ve bu kullanımla elmalardan ikisini kendisi kapmış olur. masalı anlatanın ve dinleyenlerin kendilerini masal kahramanlarından soyutlamadıklarını kahramanların elde ettiği mutluluktan kendilerine de bir pay edinmek istediklerinin ifadesidir. (Özkaynak, 2013: 126-127: 130).

a) “Düğüne beni de çağırdılar gittim. Bana da bir heybe çerez verdiler, eşeğime yükledim. Eşeğimin ayakları mumdan, gözleri camdan. Çok acele ettiğim halde yetişemedim. Gün doğuverdi, mum eridi, camlar patladı, çerez taş oluverdi. Şimdi onlar geçinip duruyorlar” (Aça, Ekici, Yılmaz, 212: 152-153).

b) “Düğünü duyunca oraya gittim. Orada biraz safranlı pilav verdiler. Yolda yürürken köpek havlayarak bacağımı ısırды. Elimdeki pilavı attım ve dört nala koştuğumda da önüme bir fare çıktı. Fare bir oraya, bir oraya zıplarken birden bire Arap çıktı ve “Yakala onu, vur!” dedi. Fare korkusundan burnuma girdi, ben ise hapşırınca Arap “Allah sana belanı versin” dedi ve enseme yumruk attı. Gözlerim dışarı fırlayacakmış gibiydi. İşte düğüne acele edersen burnuna fare girer!” (Kunos, 1887-1889: 23).

“...И задал пир на весь мир. Я нарочно за тысячу верст туда пришла, пиво-мед пила, по усам текло, а в рот не попало! Там дали мне ледяную лошадку, репеное седельце, гороховую уздечку, на плечики – синь кафтан, на голову – шит колпак. Поскакала я оттуда во всем наряде, остановилась отдохнуть; седельце, уздечку посняла, лошадку к деревцу привязала, сама легла на травке. Откуда ни возьмись – набежали свињи, съели репеное седельце; налетели куры, склевали гороховую уздечку; взошло солнышко, топило ледяную лошадку. Пошла я с горем пешечком; иду – по дорожке прыгает сорока и кричит: „Синь кафтан! Синь кафтан, а мне послышалось: „Скинь кафтан!“ Я скинула да бросила. К чему же, подумала я, остался на мне шит колпак? Схватила его да оземь и, как видите, теперь осталась ни с чем” (Afanasyev, 1957: 326).

[Çok güzel bir ziyafet vardı. Ben bilerek uzak yerlerden geldim, bira ve bal içtim, bıyıklarımдан akıyordu da bir türlü ağzıma girmiyordu! Bana buzdan at, dulavratotundan eyer, bezelyeden gem verildi, omuzlarıma da mavi kaftan atıldı, kafama kalpak takıldı. Böyle güzel kıyafetle

	<p>oradan ayrıldım, yolda mola vermek için durdum. Eyeri, gemi çıkardım, atımı da ağaca bağladım, ben ise çimen üzerine uzandım. Birden bire domuzlar koşarak geldi, dulavratundan yapılmış eyeri yediler, sonrasında tavuklar gelip bezelyeden yapılmış gemi ibikleyip yediler, doğan güneş ise buz tutmuş atımı ısıtıp buzu eritti. Üzülerek yolda yürürken saksağan bana “Mavi kaftan, mavi kaftan!” dedi, ben ise “Kaftanı çıkart” diyor sandım. Ben kaftanımı çıkarıp yere attım. Kalan kalpağa da ne gerek var diye düşündüm ve onu da yere attım. İşte gördüğünüz gibi hiçbir şeyim kalmadı].</p>
Nasihat içeren masal formelleri:	
<p>a) “Yap bir iyilik diyor, balık bilmezse Halık bilir diyor. Denize attığın alabalığım ben diyor. Padişahın oğlu saraya oturuyor, yiyip içip muradına eriyor” (Arslan, 2017: 489).</p>	<p>“Говорят, в старину все такие-то удалцы рожались, а нам от них только сказочки остались” (Afanasyev, 1957: 108).</p> <p>[Derler ki eskiden herkes böyle cesur doğarmış, bizlere ise onlardan sadece kala kala masallar kalmış”].</p>

Sonuç

Halk masallarının geleneksel giriş, bağlama, bitiş kısımlarının sadece Türk masallarında değil, Rus masallarında da buldukları tespit edilmiştir. Başlangıç ya da *initiare formeller* sade ya da tekerlemeli olabilir. Rus halk geleneğinde giriş formelinden önce gelen tekerlemeye “*priskazka*” denmektedir. Rus halk masallarına göre Türk halk masallarında tekerlemelere daha sık rastlanmakta, fakat Rus masallarında da tekerlemelere ilişkin zengin örnekler bulunmaktadır. Türk tekerlemelerinde

kullanılan ve sonraki örnekte 1, 2, 3 olarak gösterilen unsurlar genelde gerçekliğini inkâr eder. Söz gelimi, “*deve tellal iken (1), pire berber iken (2), ben babamın beşiğini tıngır mungır sallan iken (3)*” ifadesi söylendiğinde anlatıcının zamanla oyun oynadığı ve zaman kavramının bizim bildiğimiz tarihsel zaman değil, tarihsel zamanın dışına çıkmış hali olduğu görülmektedir. Rus geleneğinde tekerlemenin içeriği daha çok bir olaydan söz eder, şiirsel bir şekilde masal dünyasının öğelerini vurgulayarak adı geçen kısmın sadece önsöz olduğunu ve masalın henüz başlamadığını belirtmektedir.

Sade giriş kalıplarına bakacak olursak zaman ve mekân kalıplarının mevcut olduğu görülmektedir. Hem Rus hem Türk masallarında bu iki kavramla ilgili giriş formelleri tespit edilmiştir. Ancak gelişme açısından Türk halk masallarında daha çok zamanla ilgili, Rus halk masallarında ise mekânla ilgili formeller yer almaktadır. Bu bağlamda N. Roşiyanu’nun bir halkta iki tür formelin gelişmesinin yaygın olmadığına dair kanaati sadece kısmen kabul edilebilir. Bunun yanı sıra, Türk halk masalları için geleneksel olan “bir varmış, bir yokmuş” formelinde ikinci sözcük birincisini reddetmektedir (var yok). Rus halk masallarında ise belirtilen yöntemin bulunmadığı ve giriş formellerinde daha çok bir yerden bahsedildiği görülmektedir.

Geçiş formelleri Türk ve Rus halk masallarında aynı amaçlarla kullanılmaktadır. Genelde dinleyicinin dikkatini çekmek, uzun zamanı kısaca ifade etmek, masaldaki olayın geçtiği yeri veya kahramanı değiştirmek, dinleyicinin masalı dikkatli dinleyip dinlemediğini kontrol etmek, kahramanın veya herhangi bir eşyanın dış görünüşünü tarif etmek için kullanılmaktadır.

Bitiş formelleri yukarıda anılan iki halka ait masalarda tespit edilmiştir. Ancak Rus halk masallarında geleneksel olan “*Ben de oradaydım, bal bira içtim, sakalımdan akıyordu da bir türlü ağzıma girmiyordu*” formeli yer alırken, Türk masalları sık sık “üç elma” motifiyle bitmektedir. Söz konusu bitiş kalıplarının yanı sıra farklı formellerin de mevcut olduğu görülmektedir.

Türk ve Rus halk masallarında rastlanan bitiş formelleri şu şekilde ayrılabilir: 1) masalın karakterlerine, yaşamlarına ait formeller; 2) masalın sona erdiğini gösteren formeller; 3) anlatıcılığı övmek, ona ödül vermek imasıyla söylenen formeller; 4) anlatıcının bir hediye alması ama yolda onu kaybetmesine ilişkin formeller; 5) nasihat, sonuç, ders içeren formeller.

Final formellerinde hem Türk hem Rus halk masallarında düğün-ziyafet motifi yaygındır. Ancak Rus halk masallarında anlatıcı kendisi de bu ziyafette genelde bulunur. Kırk sayısı Slav kültüründe ve mitolojisinde Türk mitik anlayışında olduğu gibi ritüelistik bir sayı olmasına rağmen Rus halk masallarında kırk gün, kırk gece süren düğün motifine rastlanmamaktadır. Netice itibarıyla yapısı açısından Türk ve Rus halk masallarının birbirine benzediğini söylemek mümkündür. Bahsi geçen iki halkın masallarının arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da bulunmaktadır. Söz konusu farklılıkların coğrafi ve kültürel farklılıklara bağlı çeşitli etmenlerden kaynaklandığı söylenebilir. Bu tür farklılıkların olması son derece doğal bir durumdur.

Kaynaklar

- Aça, M., Ekici, M., Yılmaz, A. M. *Türk Halk Edebiyatı. El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları. 2012.
- Afanasyev, A. N. *Narodnyye russkiye skazki. I-III*. Moskova: Goslitizdat. 1957.
- Alptekin, A.B. Hayvan Masallarının Formel Yapısı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (7) , 157-185. 2000.
- Anikin, V. P. *Russkaya narodnaya skazka*. Moskova: Detskaya literatura. 1959/2002.
- Arslan, A. S. *Çankırı Masalları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı. 2017.
- Azadovskiy, M. *Russkaya Skazka. İzbrannyye Mastera*. Academia. T.1. 1932.
- Barag, L. G. *O traditsionnoy stilistiçeskoj forme belorusskih skazok i yeyo*

- izmeneniyah / O traditsiyah i novatorstve v literature i ustnom narodnom tvorçestve. Sbornik statey. Vıp.1. Başkirskiy gosudarstvenny universitet im. 40letiya oktyabra. Ufa. 1964. 213-229.*
- Basset, R. *Les formules dans les contes. Revue des traditions populaires. XVII—XVIII. 1902-1903.*
- Boratav, P. N. *La Tekerleme: Contribution à l'étude typologique et stylistique du conte populaire turc. Paris: Imprimerie Nationale. 1963.*
- Boratav, P. N. *Az Gittik Uz Gittik. Ankara. İmge Kitabevi. 2014.*
- Boratav, P. N. *Zaman Zaman İçinde (2. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları. 2009.*
- Burdurlu, İ. Zeki (2007). *Ülkemin Efsaneleri (2. Baskı). İzmir: Tudem.*
- Davidova, O.A. Postoyanniye epiteti – element varyirovaniya poetičeskikh formul (na materiale russkih volşebnih skazok), *İssledovaniye po istoričeskoj semantike. Kaliningrad. 125-130. 1980.*
- Duymaz, A. *İrfanı Arzulayan Sözler Tekerlemeler. Ankara: Akçağ. 2002.*
- Duymaz, A. *Tekerlemeler. Ankara: Yapı Kredi Yayınları. 2019.*
- Ekici, M. Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Artzamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış. *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri. Ankara. 83-89. 2006.*
- Ergun, P. Türk Masal Anlatıcısının Kimliği. *Milli Folklor. Yıl 26, sayı 104. 2014.*
- Fedakâr, S. *Özbek Sözlü Geleneğinde Masallar. İzmir: Egetan. 2011.*
- Gerasimova, N. M. Formulu russkoy volşebnoy skazki (K probleme stereotipnosti i variativnosti traditsionnoy kul'turı). *Sovetskaya Etnografiya. № 5. Moskova. 1976. 18-28.*
- Gorkiy, M. *Polnoye sobraniye soçineniy. T. 27. Moskova: Goslitizdat. 1953.*
- Günay, U. *Türk Masallarının Hususiyetleri. Çocuk Edebiyatı Yıllığı (Hazırlayan: Mustafa Ruhi Şirin). İstanbul: Gökyüzü Yayınları. 1987.*
- Güney, E. C. *Evvel Zaman İçinde. Ankara: Yelkovan Yayınları. 2006.*
- Halk Evleri Dergisi, *Tıntın Eden Kabacık. Eylül. 1(2), 46. 1949.*

- Karataş, T. *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul.: Sütun Yayınları. 2011.
- Kunos, I. *Oszman-torok nepkoltesi gyujtemeny*. I– II. Budapest. 1887-1889.
- Lanovik, M., Lanovik, Z. *Ukrainskoe Ustnoe Narodnoe Tvorçestvo*. Kiev: Znaniya-Press. 2006.
- Luzel, F. M. Formules initiales et finales des conteurs en Basse Bretagne. *Revue Celtique*. III. 1878.
- Onçukov, N. Ye. *Severnıye skazki*. Zapiski RGO po otdeleniyu etnografii. T. XXXIII. Sankt-Peterburg. 1908.
- Ostrovskaya, K.Z. İnitshal'niye i final'niye formuli kak sredstvo reprezentatsii fantastičeskiego hronotopa: na materiale russkih, nemetskih i angliyskih narodnih volşebnih skazok. *Mir nauki, kulturi i obrazovaniya*. № 6 (79).670-672. 2019.
- Özkaynak, M. E. *Masal Formellerinin Sembolik Çözümlemesi*. Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Ve Edebiyatı Anabilim Dalı. 2013.
- Petch, R. *Formelhafta Schlüsse im Volksmärchen*. Berlin; Weidmann. 1900.
- Polivka, J. Üvodni a zâverecne formule slovanskych pohadek (Formules initiales et finales des contes slaves). *Nârodopisny Vestnik Českoslovansky*. XIX – XX. 1926-1927.
- Pomerantseva, E.V. *Russkaya narodnaya skazka*. Moskova: İzd. AN SSSR. 1963.
- Rahmanov, T. Traditsionniye skazoçniye formuli v uzbekskih i russkih variantah syujeta “çudesniye deti”. <http://library.ziyonet.uz/static/lib/reader-pdf/web/viewer.html?file=http://library.ziyonet.uz/uploads/books/459675/5b1a56ebda851.pdf> (Erişim Tarihi: 23.04.2020).
- Puşkin, A. S. *Polnoye sobraniye soçineniy*. T.10. Leningrad: Nauka. 1979.
- Razumova I. A. *Stilistiçeskaya obryadnost' russkoy volşebnoy skazki*. Petrozavodsk: Kareliya. 1991.
- Sadovnikov, D. N. *Skazki i predaniya Samarskogo kraya*. Sankt-Petersburg. 1884.

Sakaoğlu, S. *Gümüşhane ve Bayburt Masalları*. Ankara: Akçağ Yayınları. 1973/2002.

Sakaoğlu, S. *Masal Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınları. 1999.

Sakaoğlu, S. Türk Dünyası Masallarının Başlangıç Kalıp Sözlerinden 'Bir Varmış Bir Yokmuş' Üzerine Karşılaştırmalı Bir Deneme
<https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/SAKAO%c4%9eLU-Saim-T%c3%9cRK-D%c3%9cNYASI-MASALLARININ-BA%c5%9eLANGI%c3%87-KALIP-S%c3%96ZLER%c4%b0NDEN-%e2%80%98B%c4%b0R-VARMI%c5%9e-B%c4%b0R-YOKMU%c5%9e%e2%80%99-%c3%9cZER%c4%b0NE-KAR%c5%9eILA%c5%9eTIRMALI-B%c4%b0R-DENEME.pdf>. (Erişim Tarihi: 22.04. 2020).

Sarıyüce, H. L. *Anadolu Masalları*. C.1. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınevi. 1993.

Sebillot, P. Formules initiales intercalaires et finales des conteurs en Haute-Bretagne. *Revue Celtique*. VI. 1883.

Simina, G. Ya. Yazıkoviye sredstva ekspressii v narodnih skazkah // *Yazık janrov russkogo folkloru*. Petrozavodsk. 1977.

Tezel, N. *Türk Masalları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları. 1990.

Thompson, St. *The Folktale*. New York: Dryden. 1951.

Volkov, R. M. *Russkaya skazka*. VI. Odessa: NauKOBi zapiski. 1941.

